

némi nyelvtörténeti tapasztalatokkal rendelkezik, az alig kételkedhetik benne, hogy ezek az esetek egy valamikor szabályos *l* és *lt* (*ln*?) előtti *e* ∞ *ö* és *a* ∞ *o* váltakozásnak szórványos nyomai; olyan esetek, a melyekben a hagyomány erősebbnek bizonyult az analogia kiegyenlítő hatásánál.

Ha ez a föltevéssem helyes, akkor az *emberöltő*-beli *öltő* megfejtése már egészen könnyű. A milyen hangtani viszony van a *kél* és *költő*, vagy **álm* ($\Rightarrow$ *álm*) és *oltó* között, éppen olyan van az *é*-és *öltő* között is. A hogy valamikor volt *kelék* ∞ *kél* ∞ *költő* hangváltakozás, éppen úgy volt **elék* ∞ *él* ∞ *öltő* is, csakhogy az előbbi esetben a rövid *e*, az utóbbiban ellenben a hosszú *é* javára történt az analógiás kiegyenlítődé. A *költő* és *öltő* csak azért kerültek el etymologiai csoportjuk többi tagjainak hangtörténeti sorsát, mert már el voltak szigetelődve tőlük, azaz az akkori beszélők már nem érezték, hogy *költő* is a *kél* és *öltő* is az *él* származéka. Ezt természetesen mi sem érezzük már, pedig egészen világos, hogy így van; csak arra kell gondolnunk, hogy a mai műveltető *-tat*, *-tet* vagy *-at*, *-et* képzőnek *-t* volt az eredeti alakja. (Vö. pl. még ma is *vész*: *veszt*, *kél*: *kelt* vagy *költ*, *al-sz-ik*: *olt* stb.). *Költő* e szerint tulajdonképpen azt az embert jelenti, a ki meséket, történeteket *kel-tet* az ő elméjében. A *tűzoltó* is az, a ki *al-tatja* a tüzet, vagyis teszi, okozza, hogy a tűz elaludjék. Éppen így egy *emberöltő* is az az idő, kor, a mely az embert bizonyos átlagos határok között *él-teti*, élni engedi. *Emberöltő* tehát eredetileg az *idő* vagy *kor* főnevek jelzője volt s csak a jelentéstapadás ismert folyamata következtében vált idővel főnévvé. Nem birtokos összetétel, a minek első pillanatra látszhatnék, hanem olyan tárgyias összetétel, a melynek pl. *vers-költő* vagy *tűzoltó*.

HORGER ANTAL.

Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz.*

II. A középfok *-jabb* ∞ *-jebb* képzőjéről.

Több nyelvjárásban a középfoknak nem *-bb*, hanem *-jabb* ∞ *-jebb* a képzője. Ezekben a nyelvjárásokban így beszélnek: *boldogjabb*, *bolongyabb*, *csúfjabb*, *gazdagjabb*, *vastagjabb*, *fejrjebb*, *főnytyebb*, *kemínynyebb*, *hideggyebb*, *öreggyebb*, *sükettyebb*, *tömöttyebb*, *vünnyebb* stb. Ez a fokozás nagyobb mértékben Dunántúl fordul elő (l. TMNy. 564; Nyr. XVIII, 291; NyF. XVII, 14, XXXIII, 14, XXXIV, 22 stb.), egy-két példában megvan azonban másutt is, így pl. Kalotaszegen és Szilágymegyében (l. TMNy. 564), Szolnok-Doboka megyében Domokoson (l. Nyr. XLII, 66), Torda-Aranyos megyében Torda-Szent-

* L. MNy. XIII, 1, 44.

Lászlón (l. A tordaszentlászlói áll. el. isk. 1895. évi értesítőjét) stb. Hogy ez a *-jabb* ∞ *-jebb* képző a mellénevekhez itt-ott a népnyelvben járulni szokott, azt már RÉVAI is említi (l. Elabor. gram. I, 259).

Azt a kérdést, milyen régiek nyelvünkben az ilyen *-jabb* ∞ *-jebb* képzős mellénevek, SIMONYI tisztázta (l. TMNy. 564). BINDER J., a ki „A magyar hasonlítás“ czímen egy igen becses tanulmányt írt (l. Nyr. XVIII), a *-jabb* ∞ *-jebb* képzőre még példát nem tudott idézni (l. Nyr. XVIII, 291). SIMONYI mutatta ki, hogy melléknévi *-jabb* ∞ *-jebb* a codexekben még nem fordul elő. A legelső idevágó adat 1592-ből való (*vighyabb* l. TMNy. 564), a XVII. és XVIII. századból aztán az adatok száma növekszik (vö. *félénkjebb*, *hazugjab*, *öregjebnek*, *restyebben* stb., l. TMNy. i. h., SIMONYI, M. Kötőszók, I, 226; innen SZINNYEI, NyH.⁵ 102).

Előáll a kérdés, hogyan keletkezettek ezek a melléknévi fokozások. Erre nézve az utóbbi 40—50 év alatt csupán SIMONYI és BUDENZ állított föl véleményt.

SIMONYI „A jelentéstan alapvonalai“ cz. művében azt mondja, hogy „a kicsinyítő ugor *-ju* képzőt láthatjuk a *boldog-ja-bb*, *gazdag-ja-bb*-féle középfokban“ (l. i. mű 38). Úgy látszik, ezt a magyarázatot ismétli Magyar Kötőszók cz. művében is, a hol a *kiszebb*-féle alakokat is eredetibb **kiszjebb*-ből keletkezetteknek véli (l. I, 226).

BUDENZ első magyarázatát BINDER feljebb említett dolgozatában találjuk meg. BINDER azt mondja (l. Nyr. XVIII, 291), hogy „a mi a *-j + bb* magyarázatát illeti, egyelőre BUDENZ gyanításához kell csatlakoznunk, ki azt a finn *-impa*, *-impä* superlativus-képzővel hozza összefüggésbe“.

Mind SIMONYI, mind pedig BUDENZ magyarázatát felesleges bírálnunk, mert hiszen SIMONYI azzal, hogy BUDENZnek a *-jabb* ∞ *-jebb*-ről nyújtott második magyarázatát elfogadta, a maga magyarázata helytelen voltát önként beismerte. BUDENZ ugyanis egy második magyarázatot is felállított, a nélkül, hogy BINDER-től említett magyarázatát csak meg is említette volna. Ez a második magyarázat így hangzik:

„Bővebb comparativus-alak akad itt-ott a dunántúli népnyelvben, *-jabb*, *-jebb* képzővel: pl. *gazdagjabb*, *tanultjabb*, *érettjebb*, *álnokjabb* (*álnoktyabb*), *rövidjebb*, *öregjebb*. Ebben, úgy látszik, a fokozó képzésnek közvetlen alapjául a 3. személyragos alak szolgál: *gazdagja*, *érettje* stb. Tudva van, hogy 3. személyragos szó néha jelzőül is fordul elő, mely a bizonyos tulajdonsággal bíró részt az egészszel szemben kiemeli, s így mintegy superlativus értelmű: *búzának java* v. *alja*, meg: *javu búza*, *alja búza*. Jóformán ilyen alakból indult ki a *gazdagjabb*-féle fokozás“ (l. BUDENZ, Ug. Al. 283).

Mint említettem, e magyarázatot elfogadja SIMONYI is, még pedig ezzel a megokolással:

„BUDENZ föltevése mellett szólnak egyfelől a *legjava*, *legalja*-féle felsőfokok, másfelől az a körülmény, hogy e képzés, úgy látszik, csak a XVI. században keletkezett, mert a codexekben tudunkra nincs rá példa“ (l. TMNy. 564).

A kik a TMNy. megjelenése óta a *gazdagjabb*-féle fokozásról szólnak, valamennyien BUDENZnek SIMONYI-tól elfogadott magyarázatát ismételték mondván, hogy a *-jabb* ∞ *-jebb*-beli *-ja* ∞ *-je* 3. személyű birtokos személyrag (l. BEKE Ö., NyF. XVII, 14, XXXIII, 14; SZINNYEI, NyH.⁵ 102 stb).

Szerintem ez a második BUDENZ-féle magyarázat is mind mondattani, mind alaktani szempontból elfogadhatatlan. Mondattani tekintetben elfogadhatatlan: ha van is 3. személyű birtokos személyraggal ellátott *alja búza*, *java búza*, *eleje széna*, *nagyja munka*, *apraja krumpli* stb. (l. SIMONYI, A jelzők 44—48) jelzős szerkezet, e szerkezetben a minősítő jelző mindenkor főnév vagy főnévül használt melléknév. Hogy e szerkezetből *gazdagjabb* ∞ *öregjebb*-féle középfokok keletkezhessenek, ahhoz nemcsak az kellene, hogy lenne **aljabb búza*, **elejebb széna*-féle szerkezet, hanem az is, hogy e jelzős szerkezetben a jelző ne csak főnévül használt melléknév, hanem melléknévi is legyen. Ámde sem **aljabb búza*-féle szerkezet nincs, sem pedig idevágó melléknévi jelzős szerkezet. E feltételek nélkül pedig az analógiához szükséges képzet-kapcsolódásnak nincs meg a lélektani alapja, mert nincs rávivő képzet. Alaktanilag is elfogadhatatlan a magyarázat. Ha mi azt mondjuk, hogy: *rókább* a rókánál, *pápább* a pápánál, *jobbcsább* (kissé jobb, Drávamellék), *jobbacz-kábban* (csángó), *naóbbcsább* (nagyobbacska, Ormánság) l. HUNFALVY-alb. 75, azaz, ha a *-bb* előtt a nyílt végszótagban álló *-a* (és *-e*) megnyúlik, akkor az *alja búza*, *eleje széna* stb.-féle szerkezetből is a középfok csak ez lehetne: *aljább*, *elejébb* stb., de akkor persze még elfogadhatatlanabb a *-jabb* ∞ *-jebb*-nek innen való eredete.

Alábbi magyarázatom, a melyet a *gazdagjabb* ∞ *öregjebb*-féle fokozásról nyujtok, csupán megokolásában új. A gondolat megtalálható már RÉVAI, Elab. gram. I, 259, 260. lapján, s azt hiszem, benne van HORGERnek a NyF. LXV, 9—10. lapján megjelent fejtegetésében is.

SIMONYI azon kétségtelenül helyes megállapításából indulok ki, hogy a mellékneveknek *gazdagjabb* ∞ *öregjebb*-féle fokozása (a *kissebb*, *veressebb*-féle alakok nem idevalók, mert ezekben az *-ss-* nem $\leftarrow$ *-sj-*-ből való, hanem nyulás útján keletkezett) csak a XVI. sz. folyamán keletkezett. A XVI. sz. első felében, úgyszintén a XV. sz.-ban még csak néhány határozószó volt, amelynek középfoka *-jebb*-végű volt. E határozószók a középfokú alakban a következők:

beljebb [első adat a XV. sz. második feléből Serm. Dom. *beljeb*, l. EtSz.; alakv.: *bellebb*, *belyebb* stb., l. NySz., OklSz. stb.];
féljebb [első adat a XV. sz. első feléből, l. NySz.; alakv.:
följebb, *fellyább*, *föllebb* stb., l. MTsz., NySz., SzD.³];

kijebb [első adat a XVI. sz.-ból, l. NySz.; alakv.: *küjjebb* MTsz., *küllebb* OklSz., *killyáb* NySz., *kijjebb* stb.].

E három analógiájára keletkezett a XVIII. sz. folyamán a *lëjjebb* [első szótári adat SzD.²: *lejebb*; alakv.: *lëjjebb*; máskép BUDENZ, UGAL. 283, HORGER, NYF. LXV, 10], a melynek vallomására tehát nem építhetünk.

Hogy e három középfokban álló határozószóban: *beljebb*, *feljebb*, *kijebb* (régebben *kiljebb* is) milyen eredetű a *j*, arra többféle felelet van. BUDENZ, UG. Al. 283 s utána világosabban szólva SIMONYI TMNy. 565 a *j*-ben ugyanazt a lativusi ragot látja, a mely a *fölé*, *belé* határozószók *é*-jében is van. Hogy a *beljebb*, *feljebb*, *kijebb* lativusból való továbbképzés, azt az újabb kutatók is vallják.

SZINNYEI NYK. XLI, 239 szerint a *beljebb*, *kijebb*, *följebb* eredetibb **belëjebb*, **kivëjebb*, **fölejebb*-ből való; a **belëi*, **kivëi*, **föle* a *belé*, *felé*, *kivé* lativus eredetibb alakja, a melyben a *i* a.fgr. (*k* ∞) *γ* képviselője.

HORGER NYF. LXV, 10 a *belé*, *felé* határozószók *beli*, **fëli* alakváltozatából indul ki; ebből **beli-ebb*, **fëli-ebb*, hiátustöltővel **beli-ebb*, **fëlijebb* s ebből az *i* kiesésével *beljebb*, *fëljebb* (hasonlóan *kijjebb*, *lëjjebb* = **kivijebb*, **kivjebb*, **lëvijebb*, **lëvjebb* stb.).

KRÄUTER FERENCZ MNy. IX, 19 szerint a *beljebb*, *följebb* eredetileg **beléebb*, **föleebb* volt. Az *-ée* visszás dipthongust alkotván lett belőle *beljebb*, *fëljebb* (vö. *leány* > *lyány*).

A felhozott magyarázatok szerintem elfogadhatatlanok. A lativussal alakult határozószók fokozásánál ezt látjuk:

a) A *tova*, *idé*, *oda* középfoka: *tovább* (első adat a XV. sz. első feléből, NySz.), *idëbb* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.), *odëbb* ∞ *odább* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.); vö. még *nyilvábban* (első adat a XV. sz. első feléből, NySz.), *arrább*, *errëbb*, *összëbb* (első adatok a XIX. sz.-ból), stb. l. SIMONYI, BUDENZ-Album 55. A *messze* szónak is van régen *messzëbb* alakja (l. NySz., első adatok a középfokú alakra a XV. sz. első feléből).

b) A *messze* ∞ *messzi*, *tele* ∞ *tëli* lativussal ellátott határozószóknak ma *messzëbb* ∞ *messzibb*, *telibb* a középfoka.

c) Az *alá* középfoka *alább* (első adat a XV. sz. első feléből, NySz.).

Ha már most a *beljebb*, *feljebb* *belé*, *felé* határozószóból való képzés volna, ma **belëbb*, **felëbb* volna, ha pedig egy **beli*, **fëli*-ből, ma **belibb*, **fëlibb* alakban kellene meg lennie. Ilyeneknek azonban nyoma sincs.

A mai lativusi *-a* ∞ *-e* (< *i*): *-á* ∞ *-é* (vö. *haza*, *tele* ∞ *tëli*; *alá*, *fölé* stb.) valaha *-ai* ∞ *ei*, illetőleg *-ëi* volt. SZINNYEI már most felteszi, hogy a *beljebb*, *följebb* egy **belëjebb*, **fölejebb* (l. NYK. XLI, 239) középfokból való. Ezt én úgy értelmezem, hogy a *beljebb*, *följebb* nem a *bele*, **föle* lativusból, hanem ennek régibb **belëi*, **föle* alak-

jából keletkezett. Természetes dolog, a míg az önállósult határozószó **belēi*, **fölēi*, addig a középfoka is csakis ebből az alakból keletkezhetik. Hogy az ilyen származék akkor is élhet, mikor az alapszó már továbbfejlődött, kétségtelen. A *-nyi* képző (pl. *mennyi*, *annyi*, *ennyi* stb.) valaha *-nyē*, *-nē* ∼ *-ni*, még régebben *-nyé*, *-né* ∼ *-nyí*, *-ní*, még régebben *-nēi* volt (l. MNY. VIII, 148); a képző magánhangzójáról az a nézet, hogy azonos a lativusi *-e* ∼ *-é*-vel (l. Mészöly, NyK. XL, 298). Ha már most a Bécsi, Müncheni és az Apor C.-ben: *mēne* ‚mennyi‘, *könökletne* ‚könyökletnyi‘ mellett a ragozott alakok így vannak: *mēneiet* ‚mennyit‘, *mēneiec* ‚mennyik‘, *meneieket* ‚mennyiket‘, néguen *könökletneiet*, hat *könökletneiet*, 40, 6 *könökletnyit*‘ stb. (l. MNY. VIII, 148), akkor itt a ragos alakok még a régi *mēnēi*-, *könökletnēi*-nominativusból valók. Természetes, hogy az új nominativusi alak az ilyen régi ragos alakokat lassan-lassan kiszorítja, de nem mindenkor.

Egy **belējebb*, **fölējebb* alak tehát nem volna lehetetlen. Az sem volna baj, hogy ilyen alakok tényleg sehol sem fordulnak elő. Zavaróbb azonban, hogy nem tudjuk urát adni, miért különült volna el a **belējebb*, **fölējebb* a maga alapszavától s vett volna más: **belējebb* > *beljebb* fejlődést, mikor a nyelvérzék előtt a származék és alapszó közt ma is olyan világos a kapcsolat, mint akár a *tovább*, *odább*, *alább* és a *tova*, *oda*, *alá* közt.

Van azután olyan ok is, a mely lehetetlenné teszi számunkra, hogy a **fölējebb* > **följebb* stb. magyarázatot elfogadjuk. Ilyen a következő: Tagadhatatlan, hogy a *félül* határozószó (névutó) a *fél* névszóból + *ül* névragnból áll. Ha valaki csak száz évvel ezelőtt megjelent könyveket vesz kezébe, nem egyet fog találni, a melyikben e névutó *feljül*, *feljül* alakban van írva. Hogy ez csak irott alak e könyvekben, hangzani pedig a szó vagy *fejül*-nek (vö. ma is *fejül* ‚föül‘ MTsz., *fejül* NyF. XXXIII, 19) vagy *fejjül*-nek hangzott (vö. PP. szótáraiban *fellyül* alakokat), az alig lehet kétséges. Ugyanaz az eset van a *feljül* ∼ *fellyül*-lél, a mi pl. a *széjjel* határozószóval, a melyet ugyanakkor *széljel*, majd *széllyel* alakban írtak. A *fejül* ∼ *feljül* ∼ *fellyül*-beli *-j-*, régibb *l* (illetőleg *-jj-*, régibb *-ll-*) ejtés a régibb nyelvben közönséges volt; erről a NySz.-ból bárki könnyen meggyőződhetik. A NySz.-ban ugyanis a *felül* névutónak (határozószónak) ilyen változatait találjuk: a) *felyevl*, *feliöl*, *felyól*, *felyowl*, *felyül*, *felyül*, *felyül*; b) *feltől*, *fellyül*, *fölyül*, *fellyül*. De más *fél*-ből való ragos vagy képzett alakokban is találunk *-j*-vel, régibb *-l*-lyel (írva: *-lj*, *-ly*) hangzóváltozatokat; ilyenek: *félēs* vö. *Tejfélyes* (a XVI. sz.-ból, Nyr. IX, 367), *felyes*, *felyesebben* NySz.; *fölännen* vö. *fejünnen* MTsz., *fölyünnen* NySz.; *fölyünnen* vö. *fejjünnen* MTsz.; *felütt* vö. *felyütt* NySz. E ragos alakokban és származékokban az *ly* > *l* ∼ *j* lativusi maradvány nem lehet. Az *ly* ∼ *l* ∼ *j* vagy a *feljebb*

analogiájából magyarázandó, vagy pedig olyan palatalisatióból, a milyen van többek közt a következő esetekben:

Ismeretes, hogy a magy. *ly* hang nem finn-ugor örökség, hanem magyar nyelvi fejlemény. A hol eredeti szóban, képzőben, ragban ma vagy a multban *ly* (o: l̥), s ebből fejlődött *j* (o: j̥) van, ez a hang kivétel nélkül *l*-ből fejlődött. Az *l*-nek ez a palatalisatiója a nyelvtörténeti kor folyamán is szépen megfigyelhető. A *feljebb* szempontjából nekünk most csak a magánhangzóközi *l*-ből fejlődött *-ly-* > *-j-* esetekre van szükségünk. Ilyenek a többek közt: *hüle* > *hülye* l. Gombocz, MNy. VI, 267; *bélég* > *bélyég* vö. ujjur *belgü*, *belkü* stb. EtSz.; *csalán* > *csalyán* ∼ *csolyán* > *csójány* < tör. *čalayan* EtSz.; *kölök* ∼ *kélék* MTsz., NySz. > *kölyök* vö. mong. *külüge*, *gülye* Gombocz, Bulg. türk. Lehnw.; *tulok* ∼ *tulyok* l. SZIKSZAI > *tujok* MTsz. vö. mong. *tuyul* stb. l. Gombocz, Bulg. türk. és az *l* > *ly*-re a török szavakban uo. 185 | *pele* > *pelye* NySz., *pölyü* MTsz. < osztr. ném. *püih* ∼ ‚bileh maus‘ | *saláta* > *salyáta* NySz. > *sajáta* MTsz. < irod. olasz *salata* | *Ursula* OklSz., *Ursola* MELICH, Szláv jöv. I, 2, 200 > *Orsolya* < lat. *Ursula* | *zselép* ∼ *zsilip* ∼ *zselép* ∼ *zselyéb* ∼ *selyip* NySz. ∼ *zselyép* MTsz., *zsejép* MTsz. < szláv *žlěbъ* stb. A magánhangzóközi *l*-ből lett *-ly-* > *-j-*re igen sok példát idézhetnék a nyelvtörténet bármely korszakából, de azt hiszem, ennyi is elég e változás gyakori voltának a bebizonyítására. Ha tehát *felül*, *feles*, *felünnen*, *felünnel*, *felütt* mellett van *felyül*, *felyes*, *fejünnen* ∼ *föjünnen*, *fejünnel*, *felyütt*, ezekben az *ly* > *j* előbbi *l*-ből palatalisatió útján igenis keletkezhetett. A hogy van *felül*-ből *felyül* > *fejül*, azonképen van *belül*-ből is a népnelvben *bejül* NyF. XXXII, 19.

Tudnunk kell mármost azt, hogy majd minden magyar magánhangzóközi mássalhangzóból szótag-határeltolódással keletkezhetik megfelelő geminata. Erről többször tettem említést dolgozataimban (l. NyK, XL, 381, EtSz. az a. az *addig*-ről) s fonetikai nyúlásnak neveztem e jelenséget. A magánhangzóközi *l*-ből, valamint a belőle fejlődött *-ly-* > *-j-*ből is lehet tehát *-ll-*: *-lly-* > *-jj-*. Így lesz a *köles*, *fölös*-, *felül*, *béleg*, *csalán*, *gavalér*, *Gödöllő* (vö. Gvadányi, Fal. Not. Utaz. 31), *délest* MTsz. stb.-ből *kölles* NySz., *föllös*(leges) NySz., *fellől* (NySz.), *gavallér*, *Gödöllő*, *dellest* MTsz. stb., másrészt így lesz *felyül*, *bélyeg*, *csalyán*, **delyest* stb.-ből *fellyül*, *bélyeg*, *csallyán* ∼ *csójján*, *déllyest* MTsz., *déllyest* Tolnavm. közm. egyk. 1913:51 stb.* Így lett a *teljes* ∼ *tellyes* is egy *telles* ∼ *teles*-ből, a melyről később külön írok.

Az eddig kifejtettekből láttuk, hogy a *felül*: *feljül*, *feles*: *felyes*, *felünnen*: *fejünnen* stb. *ly* > *j* hangja nem elszigetelt jelenség:

* A *széjjel* lehet *szélvel* > *széllal*-ből való; minthogy azonban a *-vel* ragnak volt *-jel* változata is (l. MNy. IX, 395), lehet *szél-jel*-ből is; *-ll-* > *-lly-*re vö. *felleg* ∼ *föllleg* ∼ *fellyeg* NySz., MTsz.

hiszen sok más hangzóközi *l*-ből is lett *ly* > *j*. A *feljebb* analógiájából itt semmit sem magyarázhatunk meg. Ellenkezőleg azt mondhatjuk, hogy a mint a *felül*-ből szabályos *-l* > *-ll*-, illetőleg *-ly* > *-lly* változással keletkezett a *fellül*, *felyül*, *fellyül*-, azonképen van az a *feljebb* középfokban is.

Tudvalevő dolog, hogy a régi nyelvben a *fel* határozószó locativusi, meg lativusi értékben is egyformán használatos. Per analógiám ugyan elfogadható, hogy a lativusi értékű *fel* rövidülhetett egy eredetibb **felē* > **felé* > **felē* ∼ *feli*-ből (így a többek közt SIMONYI, MHat. II, 339), a régi nyelvben azonban csakis *fel*, tehát egytagú alak fordul elő.*

Ebből az egytagú *fel*-ből lett először *felebb* ∼ *felebb* (vö. NySz.), majd az utóbbiból egyrészt *fellebb* (vö. NySz. s uo. *föllötte*, *felliben*, *föllösleges*, *fellebbség*, továbbá MTsz.; *fellebbscske*, SIMONYI, MHat. II, 339: *föllebb*), másrészt palatalisatióval: *felyeb* ∼ *felyebb* (vö. NySz.: *fetebeu*, *felyeb*, *feelyeb*, *feljeb*, *feljebb*, SIMONYI i. h. *fejebb*), majd palatalisatióval és kettőzéssel *fellyeb* ∼ *fellyebb* (vö. NySz.: *ffellyeb*, *ffeellyeb*, *feellebben*, *fellieb*, *föllieb*, *föllye*, NyF. XXXII, 19: *fějjebb*).

Ha a határozószók fokozását időrendi egymásutánban figyeljük meg, azt látjuk, hogy pl. *arrább*, *errébb* csak a XIX. sz. óta, *idébb*, *fönnebb* a XVII. sz. óta, *tovább* a XV. sz. óta stb. (l. *feljebb*) mutatható ki. Így nézve a dolgot, a *feljebb*, *beljebb*, *kijebb*, *lejjebb* származékoknál azt látjuk, hogy *feljebb* a legrégebb. Utána következik a *beljebb*, azután a *kijebb*, s csak a XVIII. sz. óta van meg a *lejjebb* (l. *feljebb*).

A mai *beljebb* is szerintem nem a **belē* > **belé* > *belé* ∼ **beli* lativus származéka, hanem a régi nyelvben ebből rövidült *bel* határozószó középfoka. Tudvalevő dolog, hogy a régi nyelvben a mai *bé* ∼ *be* helyett csaknem állandóan *bel*-t mondtak, vö. *yewy bel* a hazba, *bel* meent stb. l. NySz., SIMONYI, MHat. II, 336. Ebből a *bel*-ből lett először *bele* ∼ *belebb*, majd ebből *belle* ∼ *bellebb* és *belyeb* ∼ *belyebb* (vö. NySz.: *belyeb*, *belieb*), s ez utóbbiból *bellyeb* ∼ *bellyebb* (vö. NySz. *bellyeb*; l. SIMONYI i. m. is), *bejjebb* (vö. *bějjebb* NyF. XXXII, 19).

Úgy gondolom, hogy a *feljebb*, majd a *beljebb*, a hol az *lj* helytelen grammatizáló írás eredetibb *ly* s ebből fejlődött *j* helyén, maga után vont a *ki*-ből, részben a *kil* ∼ *kül*-ből (vö. *külül* ∼ *küljél*, *nélkül*, *külső* NySz.) a **kijeb* ∼ *kijebb* (l. SIMONYI, MHat. I, 337), *ki(ü)lyeb* ∼ *ki(ü)lyebb* (vö. *kilyebb* NySz., *kiljebb*, *küljebb* FALUDI-ból SIMONYI i. h.), *ki(ü)llyeb* ∼ *ki(ü)llyebb* (vö. *killieb*, *killyebb*, *küllieb* *külllyebb* NySz.), *kijjebb* (vö. *kějjebb* NyF. XXXII, 19) alakokat. A *kijebb* tehát olyan per analógiám való alakulás, a milyen FALUDI

* Mészöly G. MNy. XII, 63 s köv. lapja is erre támaszkodva azt bizonyítja, hogy a *fel* nem rövidült alak a **fele* lativusból.

kivűllyeb-je (l. NySz.), vagy a milyen a *feljebb, beljebb, kijebb* hatása alatt a XVIII. sz. óta keletkezett *lējebb* ∞ *lējjebb*.

A mondottakból következik, hogy a *feljebb* és *beljebb* szavakat etymologiai alapról tekintve, helyesebb *felyebb- és belyebb-*, illetőleg *fellyebb- és bellyebb-*-nek írni. Ez felel meg fejlődésüknek.

Visszatérve már most a *-jebb* ∞ *-jabb* középfok-képzőre, eredetéről ezeket állapíthatjuk meg:

Akkor, a mikor az *ly* (olv. *l*) a nyelvjárások egy részében már *j*-nek hangzott (l. erről MNy. X, 353) s a mikor a *fel* mellett már megvolt a *be, ki* határozószó, a nyelvérzék a *bejebb* ∞ *bejjebb, feljebb, kijebb* ∞ *kijjebb* középfokokat úgy elemezte, hogy bennük *fel, be, ki* az alapszó s hogy a *-jebb* a fokozás képzője. A *-jebb* tehát épp olyan elvonással keletkezett, mint akár az *-unk* ∞ *-ünk* személyrag (vö. *trunk, veszünk*) vagy az *-ik* (vö. *harmadik*). A mikor a nyelvtudatban megvolt a *be + jebb, ki + jebb* s részben a *fel + jebb*, mi sem állhatott útjában, hogy a *-jebb* s a hozzá alkalmazkodó *-jabb* a melléknevekre is áterjedjen. A főnti föltételek a XVI. századi magyar ember nyelvtudatában már kétségtelenül megvoltak s ezért a melléknevekre való áterjedés megindulhatott, s a mint följebb láttuk, meg is indult. A mint a fölsőfok *leg-* szócskája eredetileg csak határozószók nyomósító szócskája (pl. *legottan, legazonnal*, l. TMNy. 566), s csak később e határozószókból terjedt át a melléknevek fölsőfokának képzésére (pl. *legszebb, legjobb* stb.), azonképen a *-jebb* ∞ *-jabb* is eredetileg csak határozószóknál fordul elő. E határozószókból vonta el a nyelvérzék a *-jebb*-et, még pedig különböző korokban a nyelvtérület különböző pontjain s innen terjedt át *-jebb*, illeszkedve *-jabb* alakban a melléknevekre is.

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

„A nagy világon e kívül nincsen számodra hely.“ A Szózatnak ez a fő gondolata, a mely mint szólás tudvalevően szálló ige is, kimaradt TóTH BÉLA Szájrul szájra cz. ismert gyűjteményéből. Pedig minden bizonynyal érdemes lett volna belevenni s az eredetét kinyomozni.

Azok, kik régebbi irodalmunkban jártasak, kétségtelenül tudják, hogy a szóbeli gondolat nem VÖRÖSMARTY találmánya, hanem a költő ZRINYITÓL, még pedig A török áfiumnak erről a helyéről való átvétel: „El-futnunk nints hova; *sohol Magyar országot fel nem találjuk*; senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyheztesse belé; *a mi Nemes szabadságunk az ég alatt sohol sínts, ha nem Pannoniában; hic nobis vel vincendum vel moriendum*“. (ZRINYI minden munkáji, KAZINCZY kiadása 1817., I. 173.)

Am arról már kevesebben tudnak, hogy ZRINYI se maga jött e gondolatra, hanem mástól kapta. Legnagyobb valószínűséggel csak egy már előbb meglevő, hagyományos nemzeti eszmét fejezett ki vele.